

УДК 336. 145

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖЕРГИЛИКТҮҮ БЮДЖЕТТЕРИН ТҮЗҮҮ ЖАНА
АТКАРУУ ПРИНЦИПТЕРИ
ПРИНЦИПЫ СОСТАВЛЕНИЯ И ИСПОЛНЕНИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
BASIS OF PREPARATION AND EXECUTION OF LOCAL BUDGETS KYRGYZ
REPUBLIC

*Мусакулов Н.К. – окутуучу,
Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Гуманитардык-экономикалык факультет,
“Финансы жана кредит” кафедрасы, mnk2705@mail.ru*

Аннотациялар: Жергиликтүү башкаруу органдары үчүн өздөрүнүн бюджеттери каржылык база болуп эсептелет. Бул органдарга берилген бюджеттик жана мүлктүк укуктар, өздөрүнүн бюджеттерин түзүүгө, кароого, бекитүүгө жана аткарууга, карамагына берилген шиканаларды пайдаланууга жана алардан киреше алууга укук берет.

Финансовой базой местных органов власти являются их бюджеты. Бюджетные и имущественные права, предоставленные этим органам, дают им возможность составлять, рассматривать, утверждать и исполнять свои бюджеты, распоряжаться переданными в их введение предприятиями и получать от них доходы.

Financial base of local governments are their budgets. Budgetary and economic rights granted to these bodies, allowing them to be, to consider, approve and execute their budgets, to dispose transferred their administration companies and receive income from them.

Мамлекеттик бюджет - өлкөнүн эң негизги финансылык документи. Ал мамлекеттин бүткүл кызматтарынын, өкмөт программаларынын финансылык эсеп - кысаптарынын жыйындысын камтыйт. Анда мамлекеттик казынадан канааттандырыла турган керектөөлөр жана казынага түшүүчү каражаттардын булактары жана саны аныкталат.

Мамлекеттин бюджетти калыптоо, кароо, бекитүү, аткаруу жана аны аткаруу боюнча отчет берүү ишмердиги бюджеттик процесс деп аталат.

Бюджет - юридикалык күчкө ээ документ, ал отчеттуулукту жана башкаруунун айкындыгын жүргүзүү үчүн курал.

Кыргыз Республикасынын бюджеттик системасы 2 деңгээлден турат:

1. Республикалык бюджет
2. Жергиликтүү бюджет.

Республикалык бюджет Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан, ал эми жергиликтүү бюджеттер - жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары тарабынан түзүлөт жана аткарылат. Республикалык бюджет Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан, жергиликтүү бюджеттер айылдык, шаардык кеңештер тарабынан каралат жана бекитилет. Эгерде пландаштырылган кирешелер чыгымдардан көп болгон учурда, ал бюджеттик профицит деп аталат. Эгерде пландаштырылган чыгымдар кирешеден көп болгон учурда, ал бюджеттик дефицит деп аталат. Пландаштырылган чыгымдардын жана кирешелердин барабардыгы - суфицит деп аталат.

Жергиликтүү бюджет - айылдын, шаардын, райондук бюджеттеринен түзүлүп, аларды бекитип, аткарылышын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жүзөгө ашырат.

Жергиликтүү бюджетке кирешелер Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагына түшүүчү акчалай каражаттар.

Ал эми жергиликтүү бюджеттин чыгашалары жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын милдеттерин жана функцияларын каржы жагынан камсыз кылууга багытталган акчалай каражаттар. Ошондой эле жергиликтүү бюджетте өзүн-өзү толук каржылай албай турган бюджеттерге, республикалык бюджеттен трансферттер берилет. Бул деген Кыргыз Республикасынын бир деңгээлдеги бюджетинен башка деңгээлдеги бюджеттик тутумуна жеке же юридикалык жакка бюджеттен берилүүчү бюджеттик каражаттар.

Гранттар - максаттуу, теңдөөчү гранттардан жана үлүштүк гранттардан турат. Гранттар - республикалык бюджеттен жергиликтүү бюджеттерге бекер жана кайтарылбас негизде берилүүчү трансферттер.

Жергиликтүү бюджеттин кирешелери жергиликтүү салымдардан жана жыйымдардан, салык эмес төгүмдөрдөн турат.

Кыргыз Республикасынын салык боюнча мыйзамдарында каралган жергиликтүү салыктар менен жыйымдар жана жер салыгы жергиликтүү бюджетке келип түшөт.

Жергиликтүү салык эмес төгүмдөр муниципалдык мүлктү башкаруудан жана тескөөдөн келип түшүүчү кирешелер, айыл чарбасына жарактуу жерлерди кайра бөлүштүрүү фонддорунун жерлерин пайдалануу укугу үчүн алынган ижара акылар, кызмат көрсөтүүлөрдү аткаруудан түшкөн кирешелер, продукцияларды сатып өткөрүүдөн, башка салыктык эмес төгүмдөрдөн түшкөн кирешелер келип түшөт.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бюджеттен тышкаркы фонддору - жергиликтүү бюджеттерде каралбаган социалдык-экономикалык программалар менен долбоорлорду жүзөгө ашыруу үчүн ыктыярдуу салымдардын негизинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан түзүлүүчү фонддор.

Бюджеттер аралык мамилелерди өнүктүрүүнүн негизги багыттары болуп төмөнкүлөр эсептелет:

Жергиликтүү бюджеттердин салык салуу базасын жана аларга бекитилген салыктардын тизмесин кеңейтүү менен бирге берилүүчү трансферттерди кыскартуу;

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин көбөйтүүгө кызыктыруу үчүн иш-чараларды иштеп чыгуу;

Коммуналдык кызматтардын чыгымдарын факты боюнча керектелген көлөмдөрүнүн эсеби менен карап, категориялык жана теңдештирүүчү гранттарды берүү ыкмасын өзгөртүү;

Жергиликтүү бюджеттерди программалык курууга толук өткөрүүнү камсыз кылуу;

Бюджеттин кызматтарын калк үчүн жеткиликтүү болушун теңдештирүү;

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бюджеттер аралык мамилелердин эки баскыч тутумуна өтүү жөнүндө чечим кабыл алынган. Бюджеттер аралык мамилелердин жаңы принциптерине өтүүнүн максаты бюджетти башкаруу жана алардын өз алдынчалуулугун күчтөнтүү боюнча ыйгарым укуктарды жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүп берүүдө турат.

Мында бюджеттер аралык мамилелер натыйжалуулугун төмөндөгү максаттарга жооп берүүгө тийиш:

- мамлекеттик түзүлүштү жана өлкөнүн аймактык бүтүндүүлүгүн бекемдөө, жарандык коомду жалпы өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү;

- жашоо деңгээлин жогорулатуу, социалдык коргоону жана калктын коомдук кызматтарга бирдей мүмкүнчүлүгүн жана өлкөнүн бардык аймактарында социалдык кепилдиктерди камсыз кылуу;

- айрым аймактардын жана бүтүндөй өлкөнүн салыктык жана ресурстук потенциалын оптималдуу колдонууда туруктуу экономикалык өнүгүүнү камсыз кылуу;

- аймактардын деңгээлинде коюлган максаттарды жана милдеттерди аймактык өзгөчөлүктөрдү эске алып республиканын бүтүндөй экономикалык өнүгүүсүнүн максаттары жана милдеттери менен айкалыштыруу;

Белгилүү болгондой баардыгы болуп республикада 484 жергиликтүү бюджет бар. Алардын катарына республикалык маанидеги эки шаар - Бишкек жана Ош, областтык маанидеги 12 калаа, райондук маанидеги 17 шаар жана 453 айыл аймагы кирет.

Жергиликтүү бюджеттерди түзүү жана аткаруу боюнча Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин өз ара мамилелери аймактык бөлүкчөлөр аркылуу - айыл аймактары менен шаарлардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан тикелей жана түздөн-түз түзүлөт.

Бюджеттер аралык мамилелердин жаны принциптерине өтүүгө байланыштуу Финансы министрлиги тарабынан мекемелерди инвентаризациялоо жүргүзгөн. Азыркы административдик - аймактык бөлүнүүдө 2014 - жылы райондук бюджеттерден каржыланган бюджеттик мамилелердин саны 682 мекемени түзгөн, 2014 - жылы такталган бюджет боюнча аларды кармоого чыгымдар 1374,1 млн.сомду түзгөн. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн тескемесине ылайык алар республикалык бюджеттен каржылоого өткөрүлгөн.

Жергиликтүү бюджеттердин киреше булактарынын түзүмү ЖӨБ органдарынын чыгаша милдеттенмелерин көбөйтүүгө байланыштуу толугу менен кайра каралган

Жалпы мамлекеттик салыктардан чегерүүлөрдүн ченемдерин белгилөө боюнча сунуштарды иштеп чыгууда алдыдагы финансы булактарын максималдуу кыскартуу максаты коюлган, мында төмөндөгүдөй критерийлер көңүлгө алынган:

- келип түшкөн каражаттардын көлөмүн жергиликтүү калктын жашоо деңгээлине байланыштуулугу;

- ЖӨБ органдарынын салык салуу базасына жана салыктардын чогултулушуна реалдуу таасир тийгизүү мүмкүнчүлүгү;

- аймактар боюнча салык базаларын жайгаштыруунун бирдейлиги;

- түшкөн каражаттардын жыл ичиндеги бирдейлиги;

- жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлиндеги салыктын жаңы божомолу.

Финансы министрлиги жакынкы келечектеги негизги милдети жүргүзүлгөн ыкмаларга жана формулаларга ылайык дотациялардын көлөмүн көбөйтүү болуп саналат, бул кирешелүү жана жарды ЖӨБ органдарынын ортосунда киреше базасын өнүктүрүүнү стимулдоо жана экономикалык өнүгүү деңгээлин жогорулатуу максаттарында бюджеттик камсыз кылуу деңгээли боюнча аныкталган айырмачылыктарды сактоого өбөлгө түзөт.

Мындан тышкары, ЖӨБ органдарынын киреше базасын жөнгө салуучу кирешелерден түшкөн булактардын эсебинен бекемдөөнүн жана бүтүндөй алганда, ЖӨБ органдарына бекитилген кирешелердин өсүү темпин кармоонун эсебинен чындоо болуп саналат.

Мүмкүн болуучу ченемдик чегерүүлөр боюнча жалпы мамлекеттик кирешелерди бөлүштүрүүдө, ЖӨБ органдарына жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүдө ЖӨБ органдарынын киреше базасын кеңейтүү мүмкүнчүлүгүн көбөйтүүгө жардам берет, мында республикалык бюджеттен дотацияларды бөлүү кыйла тутумдаштырылат жана ачык болот.

Бүтүндөй алганда жергиликтүү бюджеттердин иши аны жөнөкөйлөштүрүү үчүн автоматташтырылат, отчеттуулуктун бирдиктуу маалыматтык базасы иштелип чыгылат, ошондой эле ар бир айыл аймагы үчүн бюджеттик көрсөткүчтөрдү эсептөөдө бирдиктүү форманын киргизүү максатында электрондук паспорт даярдалат.

Мындан тышкары, республикадагы жергиликтүү өзүн өзү башкаруу (ЖӨБ) органдары боюнча электрондук карта иштелип чыгылууда, алар онлайн режиминде жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарын маалыматтык камтууга мүмкүндүк берет жана жер-жерлерде болгон бардык көйгөйлөрдү жана маселелерди чечүүгө өбөлгө түзөт.

Андан ары Финансы министрлиги тарабынан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын гана эмес, ар бир жаранды даректүү жана максаттуу каржылоо механизмдери иштелип чыгылмакчы. Ар бир үй-бүлөнүн финансылык абалы жөнүндө маалыматтар менен айыл аймагынын электрондук базасын тактоо жана түзүү боюнча иштер башталган. Бул үчүн эл арлык уюмдардын, өкмөттүк жана бейөкмөттүк уюмдардын күчтөрү жана маалыматтык базалары бириктирилмекчи.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында «Мамлекеттик бийиликтин жана өз алдынча башкаруу органдарынын иш милдеттеринин жана ыйгарым укуктары» мыйзамы катары жергиликтүү бюджеттерди уюштуруунун башкы принциби аныкталган.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жергиликтүү маанидеги маселелердин калк тарабынан чечилиши өз алдынча жана өз жоопкерчилигине алуусу камсыздоого чакырылган. Мында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башкы маңызы бюджеттер аралык мамилелерди түзүүдө турат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өз кирешелери жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүгө багытталууга тийиш.

Бюджеттик процесс - бул бюджеттердин долбоорлорун түзүү, кароо, республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди бекитүү жана аткаруу, ошондой эле алардын аткарылышын көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана бюджеттик процессинин башка катышуучуларынын ишинин укугун жөнгө салган ченемдер.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында өз алдынча башкарууну каржылоо тиешелүү жергиликтүү жана республикалык бюджеттен камсыздалаары, ошондой эле жергиликтүү бюджетти түзүү жана аткаруу ачык, айкындуулук принциптерин сактоо, коомчулуктун катышуусу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жергиликтүү коомдоштуктун алдында отчеттуулугун сактоо менен жүзөгө ашырыла тургандыгы каралган.

Кыргыз Республикасынын бюджеттик процесси томондогудой этаптардан турат:

- Жергиликтүү бюджеттин долбоорлорун тузүү;
- Бюджеттин долбоорлорун кароо;
- Бюджетти бекитүү;
- Бюджетти аткаруу;
- Жергиликтүү кенештер тарабынан бюджеттин аткаргандыгы жөнүндө отчетту бекитүү жана көзөмөлдөө.

«Кыргыз Республикасында бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө» КР Мыйзамынын 47-беренесине ылайык, Финансы министрлиги учурдагы жылдын 30-майына чейин республикалык, областтык жана райондук маанидеги шаарларга Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин жергиликтүү финансы бөлүмдөрү аркылуу жалпы мамлекеттик салыктардан чегерилүүчү шарттуу ченемдерди жана жергиликтүү бюджеттерге бөлүштүрүлүүчү категориялык жана тендештирүүчү гранттардын шарттуу өлчөмдөрүн, календардык планды айыл аймактарынын финансы органдары жеткирет.

Кыргыз Республикасында 2015-жылы жергиликтүү бюджетти колдоого 230 млн. сом каралган. 2015 - жыл үчүн Кыргызстандын жергиликтүү бюджетинин көлөмү 16660,3 млн.сом өлчөмүндө белгиленди, бул өткөн жылга салыштырмалуу 804,9 млн сомго көп. Мындай маалымат 2015-жылдын республикалык бюджетти тууралуу долбоордо айтылат.

Каржы министрлиги берген маалыматка таянсак, жергиликтүү бюджеттин көлөмүнүн көбөйүшү жергиликтүү бюджеттин кирешелеринин жогорулашынан улам

болууга тийиш. Келерки жылдын жергиликтүү бюджет долбоорун түзүүдө жалпы республикалык жана башка кирешелерден которулган акчалардын нормативи 2014-жылдын деңгээлинде калган. Алар 50 пайыз - киреше салыгы, 50 пайыз - сатуудан түшкөн салык, 100 пайыз - ыктыярдуу патент, бирдиктүү салык, милдеттүү патент, 50 пайыз - кендин салыгы менен түзүлмөкчү.

Каржы министрлиги 2015-жылга республикалык бюджеттен жергиликтүү бюджетке социалдык пакет катары 230 млн.сомду караган.

Бул каражаттардын 118 млн.сому - бийик тоолуу аймактардын электр энергиясына компенсация, 105 млн.сому - Ош шаарын жылуулук менен камсыздоо, 7 млн.сому - коммуналдык тейлөө жана көмүр сатып алууга жумшалмакчы.

Таблица 1. 2015 – жылга жергиликтүү бюджеттин чыгашалары.

№	ЧЫГАШАЛАР	СУММАСЫ (%).
1	Мамлекеттик кызматтар	65
2	Билим берүү	26
3	Бала бакчалар	5
4	Маданият жана спорт	4
5	Социалдык камсыздоо	0.4

Жергиликтүү бюджеттердин киреше бөлүгүнүн долбоору КР Финансы министрлигине учурдагы жылдын 1-июлуна чейин тапшырылат. Жергиликтүү бюджеттердин чыгаша бөлүгүнүн долбоору КР Финансы министрлигине учурдагы жылдын 1-августуна чейин тапшырылат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан республикалык бюджеттин долбоору Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине тапшырылгандан кийин, КР Финансы министрлиги жалпы мамлекеттик салыктардан чегерүүлөрдүн такталган ченемдерин жана жергиликтүү бюджетке бөлүнүүчү категориялык жана тендөө гранттарынын өлчөмүн республикалык, областтык жана райондук маанидеги шаарлардын финансы бөлүмдөрүнө түз жана Финансы министрлигинин аймактык бөлүмдөрү аркылуу айыл аймактарына жеткирет. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жалпы мамлекеттик салыктардан чегерүүлөрдүн такталган ченемдерин жана жергиликтүү бюджеттердин баштапкы долбоорлорун бекитүү учун тийиштүү жергиликтүү кеңешке тапшырат.

«Кыргыз Республикасында бюджеттик укуктун негизги принциптери жонундо» КР Мыйзамынын 15 - беренесине ылайык, бюджеттик аткаруунун жүрүшүндө жергиликтүү бюджеттин чыгашасы жергиликтүү кеңештер бекиткен жана каралган чектүү өлчөмдөрүнөн ашпоого тийиш.

Жогорку Кеңеште Бюджет жана финансы боюнча комитет турабынан уюштурулган парламенттик угуунун жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Кыргыз Республикасынын 2015 - жылга республикалык бюджетти жана 2016 – 2017 - жылдарга болжолу жөнүндө» мыйзам долбоору бекитилди. Жаңы бюджет негизинен социалдык багытка багытталган. Мисалы, 2014-жылы бул багытта каралган каражат жалпы каржынын 45 пайызын түзсө, 2015-жылы 52 пайызга жетери болжолдонууда. Жаңы бюджет долбоору кабыл алынганга чейин дагы кошумча каржы булактары караштырылып жаткандыгын билдирди. Ал булактар табылар замат бюджеттин киреше бөлүгүнө кошулуп турат.

Таблица 2. 2015 – жылга жергиликтүү бюджеттин кирешелери.

№	ЧЫГАШАЛАР	СУММАСЫ (%).
---	-----------	--------------

1	Салык эмес кирешелер	42
2	Теңештирүү гранттары	21
3	Республикалык бюджеттен алынган каражаттар	14
4	Жергиликтүү салыктар жана жыйымдар	12
5	Жалпы мамлекеттик салыктар	11
6	Муниципалдык башкаруудан алынган кирешелер	1

Белгилей кетсек, алар төмөнкүдөй өлчөмдө бекитилген: 2015-жылы ички дүң өнүм 401 млрд.сом көлөмүндө (2016-жылы – 463 175,0 млн.сом, 2017-жылы - 524 851,0 млн.сом), өсүү ыргагы 6,9 пайыз деңгээлинде (2016-жылы - 6,6 пайыз, 2017-жылы - 5,9 пайыз).

Бюджеттин киреше бөлүгү гранттарды кошо алганда болжол менен 92 918,1 млн.сомду (2016-жылы - 100 757,1 млн сом, 2017-жылы - 110 750 млн.сом) же ички дүң өнүмдүн 23,2 пайызын түзөт (2016-жылы - 21,8 пайыз, 2017-жылы - 21,1 пайыз).

Бюджеттин чыгаша бөлүгү 110 842,5 млн сом өлчөмүндө болжолдонууда (2016-жылы - 118 259,6 млн.сом, 2016-жылы - 125 998,0 млн.сом) же ички дүң өнүмдүн 27,6 пайызын түзөт (2016-жылы - 25,5 пайыз, 2017-жылы - 24,0 пайыз).

Ал эми бюджет тартыштыгы 17 924,4 млн.сом өлчөмүндө болору болжолдонууда (2016 - жылы - 17 502,5 млн. сом, 2017 - жылы - 15 247,4 млн. сом).

Адабияттар:

1. А.Турсунова., Р. Рахматов. «Кыргыз Республикасынын Финансы системасы» Б. 2000ж
2. З.Т..Кадыралиев,Н.Ю.Барабанова,У.Р.Нарусбаева.«КыргызРеспубликасы-нын жергиликтүү бюджеттерин түзүүнүн жана аткаруунун тартиби жөнүндө».Б.- 2013.
3. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттерин түзүү жана аткаруу.Б.-2014.

Рецензент:

Уметов С.С. – э.и.к., доцент